

УДК 930.2:[398.3/4:631.55](477.82)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1291>

ФЕНОМЕН ЗАКРУТКИ У ЖНИВАРСЬКИХ ПОВІР'ЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ (НА ВЛАСНИХ ПОЛЬОВИХ МАТЕРІАЛАХ)

Сергій ЦИПИШЕВ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>
кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи,
Музей народної архітектури і побуту у Львові
імені Климента Шептицького,
вул. Чернеча Гора, 1, 79014, м. Львів, Україна,
e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

У розвідці, що базується на власних польових матеріалах, досліджується феномен сучасного побутування зловмисної аграрної магії. Зокрема, розглядається присутність реліктових архаїчних елементів у повір'ях, що стосуються жниварської магії на теренах Правобережного Полісся. Описується також механізм дії закрутки, а також комплекс захисних та знешкоджуючих дій. Акцентується на частому використанні потужної очисної дії вогню та біжучої води в актах нівелювання зловмисних чарів. Подається текст захисної вербальної формули, що, нібито, нейтралізувала негативний ефект, спричинений діями відьом. Додатково наводяться приклади зловмисної аграрної магії, яка твориться без використання закруток.

Актуальність проблематики цієї публікації обумовлена відсутністю узагальнюючої для Правобережного Полісся праці, дотичної до задекларованої теми, а також інтересом наукового товариства та широкого загалу до зникаючих явищ духовної культури поліщуків. *Мета* статті — комплексно дослідити феномен жниварської магії Правобережного Полісся. *Об'єктом* дослідження є жниварські повір'я, що стосуються спрямованих на завдання шкоди магічних дій, обов'язковим атрибутом яких є так звані закрутки, а *предметом* — загальнополіські риси, а також регіональні та локальні особливості таких повір'їв. *Методологічним підґрунтям* стали методи польових етнологічних досліджень та наявний у літературі доробок учених-етнологів, який прямо чи опосередковано стосується анонсованої теми.

Ключові слова: закрутка, жнива, відьма, відьмар, повір'я, зловмисна магія, шептуха, знахар.

Serhiy TSYYPYSHEV
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-8930>
Ph. D.,
Deputy Director of Research,
Museum of Folk Architecture and Rural Life in Lviv
named after Klymentii Sheptytskyi,
1, Chernecha Hora str., 79014, Lviv, Ukraine,
e-mail: SerhiyTsyypyshev@gmail.com

THE PHENOMENON OF ZAKRUTKA IN THE HARVESTING BELIEFS OF THE RIGHT-BANK OF POLISSIA (ON OWN FIELD MATERIALS)

The actuality of the issues of this publication is due to the lack of work generalizing for the Right Bank of Polissia, tangential to the declared topic, as well as the interest of the scientific society and the general public in the disappearing phenomena of the spiritual culture of the Polissia people. The purpose of the article is to comprehensively investigate the phenomenon of harvest magic of the Right Bank of Polissia. The object of the study is beliefs related to magical actions aimed at causing harm, the obligatory attribute of which are the so-called twists, and the subject is general Polish features, as well as regional and local features of such beliefs. The methodological basis was the methods of field ethnological research and the works of ethnologists available in the literature, which directly or indirectly relate to the announced topic.

The study, based on its own field materials, explores the phenomenon of the modern malevolent agrarian magic. Thus, the presence of relict archival elements in beliefs related to harvest magic in the territories of the Right Bank of Polissia is considered.

The basis of the study consists of the research and analysis of the use of so-called zakrutka as magical act, which is intended to harm certain persons, their families or property. The tangled ear itself acts as the central element of the rites, the main attribute that creates and is used by the *witches* to fix evil on those on whom their charms are directed. At the same time, the zakrutka is considered as one of the possible variants of the ritual sheaf, that was made at the beginning or end of the harvest, which twist, however, is used in such a way as to dishonor the deceased ancestors.

Both the figure of the bearer of magical knowledge and the numerous ways of forming and producing the zakrutka are analyzed. Popular ideas that are common to this day, related both to the magician himself and to the magical attribute that he uses, are given.

The mechanism of action of the zakrutka is also described and analyzed, as well as a complex of protective and neutralizing actions. Emphasis is placed on the frequent use of the powerful cleansing effect of fire and running water in acts of malicious enchantment level. The text of the protective verbal formula is represented, which allegedly neutralized the negative effect caused by the actions of the witches. In addition, examples of other malicious agricultural magic are given, which are created without the use of the zakrutka.

Keywords: zakrutka, harvest, witch, witcher, belief, malicious magic, whisper, sorcerer.

Вступ. *Актуальність* проблематики цієї публікації обумовлена відсутністю узагальнюючої для Правобережного Полісся роботи, дотичної до задекларованої теми, а також інтересом наукового товариства та широкого загалу до зникаючих явищ духовної культури поліщуків.

Пропонована розвідка має за *мету* комплексно дослідити феномен зловмисної аграрної, а конкретніше — жниварської магії Правобережного Полісся. *Об'єктом* дослідження є жниварські повір'я, що стосуються спрямованих на завдання шкоди магічних дій, обов'язковим атрибутом яких є так звані закрутки. *Предметом* же виконаних студій є загальнополіські риси, а також регіональні та локальні особливості таких повір'їв. *Методологічним підґрунтям* дослідження стали методи польових етнологічних досліджень та наявний у літературі доробок учених-етнологів, який прямо чи опосередковано стосується анонсованої теми.

Правобережне Полісся, зрештою, як і вся територія цього історико-етнографічного регіону, завдяки цілій низці географічних та історичних обставин є, без перебільшення, найбільшою етнологічною резервацією архаїчних явищ матеріальної та духовної культури України. Збереження автентики тут настільки глибоке, що народні знання та уміння, повір'я та вірування не просто збереглися у пам'яті автохтонів, а й до сьогодні широко розповсюджені та є невід'ємною частиною побуту та обрядів, а тому можуть бути чудовою джерельною базою.

Основна частина. Надзвичайно цікавими, на мій погляд, та такими, що заслуговують окремого розгляду, є магічні повір'я та уявлення. У цій же роботі хочеться спинитися на жниварській повір'ях, оскільки саме рільництво уже від перших літописних згадок було основою господарської діяльності поліщуків [1, с. 13; 2, с. 104—105]. Додатковим стимулом для розгляду саме заанонсованої теми є те, що різноманітні магічні дії та маніпуляції передбачають суворе, а нерідко навіть сліпе та безоглядне дотримання віками встановленого канону, оскільки навіть незначні недотримання ритуалу можуть завадити досягненню бажаного, хоча й зловмисного, результату. Власне ці обставини додатково сприяють збереженню цілого пласту традиційної народної культури, подекуди призводять навіть до того, що самі етнофори не розуміють до кінця всієї суті звичаю чи об-

ряду, окремих слів та, навіть, фрагментів у вербальних магічних формулах [3, с. 123].

Згідно із твердженням деяких дослідників, замовлянь, пов'язаних із хліборобством, немає взагалі. Ці автори говорять, що сам жанр замовлянь створювався до утвердження панування хліборобства, в епоху дорільницького мисливського анімізму [3, с. 122; 4, с. 134]. На мою думку, із такими безапеляційними висновками погодитись важко, адже респонденти неодноразово згадують замовляння, спрямовані на захист врожаю від шкідників (птахів [5; 6; 7], гризунів [8]), несприятливих погодних чинників [9; 10; 11], а також ті, що мали забезпечити врожайність вирощуваних культур [12]. Окремо стоять замовляння, метою яких є заподіяння шкоди [13], зокрема й за допомогою *закруток*, а також ті, що мали знівелювати зловмисні дії [10; 14; 15; 16; 17, с. 412; 18, с. 213]. *Закрутка* — це жменя закручених, зламаних або зв'язаних у вузол колосків на житньому (рідше вівсяному), а також льняному, конопляному полі; спосіб зловмисної магії, що продукується відьмами і чарівниками [19, с. 262], в поодиноких випадках їхніми творцями вважають русалок [20, с. 331]. Окрім наведеної назви на теренах Правобережного Полісся зустрічаються й інші варіанти: *завитка*, *завертка*, *завивка*, *заломка*, *залом*, *затинка*, *закрут*, *закруть*, *закрутка*, *закрута*, *закрутен*, *закручуванка*, *зав'язка*, *віхор*. На суміжних територіях України — Білорусі, Польщі та Росії — побутували також лексеми: *завой*, *завертен*, *кукла*, *кукса*, *вінок* тощо [17, с. 410—412; 19, с. 262; 20, с. 331; 21, с. 186; 22, с. 83]. Як бачимо, власна назва цього атрибуту зловмисної аграрної магії відображає спосіб його продукування. Слід відзначити, що у Польщі явище це фіксується лише на Підляшші [19, с. 262], що від літописних часів і до середини ХХ-го ст. мало значну кількість українського населення. Перші письмові згадки про *завитку* зафіксовано у матеріалах судового процесу 1661 року, в Костеневичах на Ошмянщині, зараз — Гродненська область Білорусі. Тоді одного селянина було звинувачено у спорядженні залому в житі сусіда, що, на думку обвинувачувачів, призвело до блукання останнього по болотах, а в кінці й до смерті [23, с. 255]. На теренах України одним із перших документальних свідчень, що ілюструє виготовлен-

ня закрутки, є ікона XVIII ст. «Страшний суд», на якій зображена відьма, яка закручує чи заламує колосся [20, с. 331].

Віра у надприродні властивості закрутки ще й дотепер широко побутує серед поліщуків. Доволі часто люди твердо переконані, що закрутка, зроблена відьмою, відьмарем, може спровокувати хворобу або навіть і смерть того, хто її зіжне. Найчастіше, згідно із народними уявленнями, завитка могла спричинити опухання верхніх та (або) нижніх кінцівок, біль у них, параліч, зрідка — спровокувати розумові та психічні розлади [24] або негаразди у сім'ї [25]. Подекуди вірили, що зловмисник міг нашкодити не лише певній людині, а членам сім'ї, домашнім тваринам, майну [14]. У традиції народознавства, яким воно було на теренах панування тоталітарної радянщини, закрутку чомусь трактували, перш за все, як магічний спосіб крадіжки врожаю з чужого поля на своє [26, с. 71]. Однак ця домінуюча ще відносно недавно думка не знаходить свого підтвердження в межах української частини Полісся. Тут, як я це вже зазначав раніше, практично повсюдно сприймають цей магічний утвір, як спосіб завдати шкоди здоров'ю чи майну. Польський дослідник Богдан Барановський у своїй книзі «W kręgu urogoń i wilkołaków», пишучи про Підляшшя та білоруську частину Полісся, теж на перше місце ставить завдання шкоди здоров'ю господаря поля, а вже потім нищення врожаю [23, с. 255].

Слід зауважити, що на зазначеній території робили закрутки здебільшого на житніх ланах, рідше у льоні. Заслуговує на увагу той факт, що якщо завитку закручували, то робити це слід було вліво, проти годинникової стрілки. Подекуди для її виготовлення використовували чітко визначену кількість колосків, найчастіше фігурують магічні числа: 3, 9, 12 [27; 19, с. 262]. Інколи усередину закрутки клали певні матеріальні об'єкти, які мали б підсилити її maleфічну¹ силу. Зокрема у літературі згадують: вуглини, сіль [28, с. 528], яйце, шкаралупу, нігті, шерсть, екскременти [20, с. 334], кістку тварини [29, с. 220]. Практично поспіль зустрічається інформація, що творення закрутки супроводжується спеціальними замовляннями-прокльонами. З письмових джерел відомо також про те, що чаклун

міг імітувати плач людини чи дитини, голоси домашніх тварин, яким намагався завдати шкоди — мукав, хрюкав тощо [29, с. 220].

Також слід відзначити певну схожість закрутки й за способом виготовлення, і за зовнішнім виглядом із обжинковою бородою, яка, однак, закручувалась у зворотньому напрямку — вправо, за ходом сонця, за годинниковою стрілкою. Згідно з твердженням відомого українського етнолога Корнелія Кутельмаха, традиційний обжинковий сніп, одним із різновидів якого є власне й борода, за своєю суттю — редукована пайка врожаю, відчужувана предкам [30, с. 334]. Відштовхуючись від цього, можна припустити, що за допомогою завиток зловмисник міг нашкодити не лише живим, а й померлим чи, принаймні, образити предків, осквернюючи належну їм частку, і спровокувати мстиві дії у відповідь.

Ще одним можливим тлумаченням є закликання чужих мерців (чужих для власника ниви, але не для maleфіка мерців), для заподіяння зла магічним чином. Разом із тим, поза всяким сумнівом, це негативне дійство сповнене символіки імітативної магії, наприклад: заламування, закручування, зав'язування стеблин у гудзок.

Взагалі довкола закрутки та її різновидів зібрано велику кількість народних повір'їв, вірувань, обрядів. Зокрема етнофори вважають, що робити її відьма мала уночі, при цьому вона мала бути оголена, і ніхто не повинен був перестрігти її ні по дорозі, ні на полі [15; 17, с. 412; 19, с. 262]. Якщо ж її зустріти та перейти дорогу, то чарівниця помре третього дня [31]. Мешканці сіл, розташованих у зоні відселення поблизу ЧАЕС говорили, що відьми розпатлані по росі бігали [32]. Схожі вірування зафіксовані й на теренах сусіднього Білоруського Полісся [17, с. 412] та в Українських Карпатах [33, с. 9]. Досить часто респонденти наводять приклад замовляння, яке приказували, роблячи закрутку: «Крутю закрутку навпаки, щоб не мав ні хліба, ні муки». Сприятливим моментом, щоб зробити завитку в житі, був час, коли жито красовалось (цвіло. — С. Ц.) [11]. Місцями вважали, що вдаватись до цих чарів могли переважно люди похилого віку: «Десь і баби, і деди» [12]. Проте на теперішній час серед поліщуків поширене переконання, що людей, здатних до цієї зловмисної магії, залишилось дуже мало, у той же час колишні люде доволі часто стикались із ними [15;

¹ Від латинського maleficus — зловмисник.

25; 34]. Робили *закрутки* переважно на полях знайомих, сусідів, намагаючись нашкодити їм через заздрощі, сварки, особисту неприязнь, ворожнечу. Інколи відьму чи відьмара — тих, *хто щось знає* [10; 35; 36], навіть наймали із цією ж метою.

Згідно з побутовими серед поліщуків уявленнями, завдавати шкоди *закрутка* починала не одразу після свого створення, а лише після безпосереднього фізичного контакту із тим, кому планувалось нашкодити. Цікаво, що міг бути це і жнець, і той, хто проводив обмолот, і навіть той, хто з'їв хліб, на випікання якого пішло зерно із заклятих колосків [15; 35]. Непоодинокими є розповіді про те, що хтось із старших членів сім'ї або навіть сторонні люди похилого віку зжинали *закрутки*, ніби беручи на себе їх негативну дію [15; 37]. Знаючи про контактний спосіб активації закляття, автохтони і тепер, побачивши підозріло закручені, поламани, а тим більше зв'язані стеблини на своїх полях, намагаються не зжинати і навіть не торкатись їх [14; 15; 27; 35; 37; 38; 39]. Із цього превентивного за своєю суттю заходу бере свій початок і значна кількість способів знешкодження цього зловмисного атрибуту. Зокрема, доволі часто *закрутку* під час збору врожаю жінці просто обминали, залишаючи її на полі до оранки [7; 39]. Інколи залишалась вона неушкодженою і орачем, у цьому випадку за зиму вона падала, перегнивала і, відповідно до народного розуміння її природи, втрачала свою магічну силу [40]. У селі Балашівка на Березнівщині селяни вірили, що, аби вберегтися від шкоди, яку міг, на їхню думку, завдати *закрутен*, під нього виливали свячену воду. Вважалося, що після таких захисних дій відьма приходила щось позичити, бо її мучить [41]. Подекуди сплутане колосся жінці залишали на полі і, не доторкаючись до нього, підпалювали [15; 37; 42, с. 97]. Вважалося, що у такому випадку магічну дію було знівельовано. Щоб знешкодити *завитку*, її могли спалювати й на межі, промовляючи «Отче наш».

Надзвичайно цікавий обряд знешкодження цього магічного атрибуту через його спалення вдалося зафіксувати у селі Городок Володимирецького району Рівненської області: «*Слухай, кажуть люди, мені так казали, колись мої батьки казали. Допустім ту завертку..., ту завертку беруть..., но руками не беріте, руками не беріте її. Хай вона там на місці, де вона, допустім, та завертка у вас була,*

у житті, о, шукайте гост..., гостового..., гостове..., де грім б'є в гостину (осику. — С. Ц.), де грім. І до сходу сонця обтичте, о, те місце, о, і запалюйте, оно не йдіте сами, врано. Буде кричати всякими голосами, буде рости, як корова. Та людина буде рости, як корова, шо, допустім, вам привнесла ту завертку. Оно гостину ту, шо грім б'є, розумієте чи не? Дев'ять колочкув обтичте, о, дев'ять кулочкув обтичте, а запаліте те місце. Запаліте, о, і ідіте вдвох, бо вельми страшно самому, страшно вельми. Воно буде рости..., буде..., почуєте, воно буде рости усякими голосами, о. І воно переходить на того самого чоловіка, шо він його зробив. На добро він не приніс. Не думайте, шо він на добро приніс оту завертку. Він на добро не приніс, о. То я не знаю, гето моя мати колись..., бо вона тоже децю знала і баба знала, в нас усі знали, о. То казали, шо гето так треба робити» [38].

Тут заслуговує на увагу і, поза всяким сумнівом, щира віра у надприродні негативні властивості описуваного явища; і використання осики та вогню, що згідно із народними уявленнями володіють потужними апотропейними властивостями [43, с. 104—105; с. 422—423]; і сама манера розповіді, адже про *закрутку* говориться як про певну персоналію, уособлення зла. Окрім цієї розповіді автору вдалося зафіксувати ще інформацію про те, що при спалюванні *завивки* у полум'ї можна побачити того, хто її створив. Однак у цьому випадку її слід було вирвати і знищити не на полі, а вже вдома у печі: «*Гетой поляк (знахар. — С. Ц.) казав на мене: «Якщо найдеш де що, то ніщо не роби, кидай у грубу або в піч, то у вогні будеш бачить усе, як воно горить»» [44]. Для знешкодження *закрутки*, крім згаданих способів, подекуди рекомендували спалити її на комині [45]. Існував варіант знешкодження, при якому *закрутку* слід було вирвати із корінням і спалити до схід сонця на *крижових, розхідних, перехресних дорогах* (перехресті. — С. Ц.) [16; 46] або ж там, *де ніхто не ходить*. Тут мушу відзначити і використання досхідних годин для згадуваних обрядів, що не зовсім відповідає християнській ідеології. Зрідка на перехрестя виносили і викидали попіл із *закрутки*, спаленої деінде.*

Окрім того, зводили нанівець негативні чари й простим викиданням *завиток* із власного лану, але

й тут також існували певні приписи, яких дотримувались неухильно. До прикладу, виривати стеблини необхідно було рукою, загорнутою у щось, рухом від себе, одночасно пильнуючи, щоб *на тебе й земля не впала* [47]. У сусідній Білорусі вірили, що це необхідно було робити ще й лівою рукою [19, с. 263]. Населення Підляшшя *закрутку*, вирвану уночі, викидало на найближчий цвинтар, а іноді на поле чи обійстя гаданого її творця-малефіка [23, с. 256]. Там само для знешкодження цієї зловмисної магії заплетене колосся скроплювали свяченою водою, виривали та спалювали [23, с. 256].

Різновидом попередніх очисних дій є дійство, під час якого *закрутку* зі всіма пересторогами виривали, а пізніше замотували її у колесо воза. Згідно з побутуючими серед селян переконаннями, після таких дій задумане зло поверталось до того, хто його наслав: «...його буде так *крутить*, як колесо *крутїтса*» [27]. Також відомим поліщукам є і варіант вкидання цього закрученого колосся у колесо під час його руху. Вважається, що таким чином можна було знівелювати негативну дію не лише *закруток*, а й інших магічних предметів та атрибутів, за допомогою яких намагався чинити свій вплив малефік. Цікаво, що на теренах Гомельського Полісся схожою семантикою було сповнене і вкидання *закрутки* у водяний вир [19, с. 263]. У дещо спрощеному варіанті повір'я й дотепер побутує в межах Волинського та Рівненського Полісся, де *закрути* зрідка кидали просто на *бігучу воду* — у річку [48]. Також убезпечити себе від дій малефіка можна було, запхавши виявлені закручені стеблини у дверний бігун [49].

До рідкісних варіантів очищення власних ланів від шкідливих магічних чинників можна віднести зафіксоване у селі Піщане Камінь-Каширського району обрядодійство. Тут вважають, що коли *полю шось мішає*, то його слід було обійти з іконою в руках жінці, яка мала бути вбрана у власний весільний одяг [50].

В одному випадку, у селі Бірки Любешівського району, вдалося записати інформацію про те, що *відьми* іноді в *закрути* поміщали вужів. У такому разі потрібно було взяти осиковий кий та спочатку вбити плазуна, а вже потім спалити *закруту* разом із ним [51].

Доволі часто поліщуки, все ж, не ризикували самі братись за знешкодження *закруток*, а звертались за

допомогою до *шептух*, *шептунів* та *знахурів*, вважаючи їх людьми, освідомленими у магичній практиці [10; 11; 24; 25; 27; 42, с. 97]. Особливо це стосується тих випадків, коли шкоди, все ж, нібито було завдано. Слід зазначити, що, згідно із поширеними віруваннями, позбуватись наслідків зловмисних чарів належало якомога швидше, інакше зробити це буде дуже важко або й неможливо [27]. Основними методами, за допомогою яких народні цілителі знешкоджували *закрутку*, були *відшіптування* та *відмовляння*. Як приклад можна навести зразок вербальної магії, зафіксований дослідником народної медицини Андрієм Шкарбаном на теренах Житомирського Полісся:

«Відьма завітку завівала
Житнєву, овсяну, просяну,
Кукурузяну, трав'яну, лободину, ветряну;
Подвеяна, смертельна, наслана,
подсипана і водяна.

Божа ж Мати приступала,
Цєю завітку виговорала,
Посилала туди,
Де корень женшеня росте.
А в кореня женшеня
Да сєм жонок є,
З сьомої на шосту,
З шостої на п'яту,
З п'ятої на четверту,
З четвертої на третю,
З третьої на другу,
З другої на одну,
З одної не осталось ни жодної.
Шоб так в (ім'я недужого) раба Божого
Завітка одійшла,
Вся хвороба зійшла.
Пошли ж, Господі, помоч» [18, с. 213].

Заслужують на увагу і замовляння, спрямовані на знешкодження *закрутки*, які зафіксував у кінці XIX ст. на сусідньому Річицькому Поліссі Павел Шейн: «*Ишоу Исусъ Хрыстосъ изъ небъёсъ цярязъ трое воротъ, зъ золотымъ крестомъ, зъ золотымъ мечомъ. Я золотымъ крестомъ хозяйство ограждаю и здоровьем надзѣляю, а Исусъ Хрыстосъ золотымъ мечомъ завитокъ вырывает и етые слова золотымъ мечомъ назадъ отсылает и его на той свѣтъ загоняет*» [28, с. 528—529].

Знешкоджували *закрутку* також *знахури*, відсилаючи прокляття на того, хто його наслав [38; 52], і прийманням дії зловмисної магії на себе [27]. По-

декуди зустрічаються цікаві вірування в те, що при поверненні негативних чарів зловмисник це відчував і намагався в свою чергу перекинути їх на початково-го суб'єкта. Для цього відьма чи відьмак, подібно до згаданого раніше моменту, мали позичити будь-що у того, кому намагались зробити зло. Щоб уберегти себе, таких позичок слід було уникнути за будь-яку ціну [14].

Також слід зазначити, що ще на межі ХІХ та ХХ ст. покарання для малефіків, спійманих або запідозрених у робленні *закруток*, було суворим, а навіть жорстоким. Так польський народознавець Міхал Федеровський пише, що на білоруській частині Полісся таких осіб мітили розпеченим до білого залізом, випікали очі [22, с. 83]. Таке ставлення до зловмисників збереглося практично й до сьогодення часу. Респондентка розповідаючи про те, що зловила у себе на подвір'ї гадану відьму за вчиненням магічних дій, говорить: «Я вдарила етим кійком, а вона стала кричати і..., і знов нагнулася рвать. То я за її, за ковнір, а я тоді була здорова щи, да вівела за брамку, да кинула туди, ген на сашу, да кажу: «Не дай Бог, як ще я тебе пойму, то я вб`ю на смерть і одвечать не буду, бо ніхто не чує і не знає»» [44].

Зрідка на Поліссі фіксуються згадки і про інші види зловмисної аграрної магії. Зокрема поширеним є повір'я, відповідно до яких шкоди можна завдати, кинувши якийсь магічний предмет у *розору* (межу. — С. Ц.) або закопавши його на полі. Це, наприклад, могла бути навіть звичайна паличка, над якою прочитали замовляння чи виконали певні магічні дії [53], хоча частіше згадують замовлене яйце чи шматочок хліба. Переселенці із села Черевач Чорнобильського району вважають, що зашкодити певній людині може відьма, яка: «Пойде на могілки да е-е..., покачає яйца по могілах да несе, да на ту вже поле кіне» [54].

Окремо хочу згадати цікаве поодинокі вірування із с. Бистричі. Тут вірили, що відьмарі вижинали вузенькі (≈ 10 см завширшки) рівні стежечки на ланах тоді, як *пашня квітує*. Згідно з народними уявленнями робили це для того, щоб забрати собі врожай з поля в того, кому заподіювали шкоду [55].

Висновки. Отже, можна констатувати значне, навіть на сьогодні, поширення серед автохтонів Правобережного Полісся надзвичайно давніх

повір'їв та вірувань, пов'язаних із зловмисною магією в цілому та із *закруткою* зокрема. Такий стан речей спричинює вельми цікавий світоглядний парадокс, а навіть когнітивний дисонанс, коли сучасні нам із вами поліщуки, які при цьому часто не є мешканцями віддалених хуторів чи сіл, користуючись послугами мобільного зв'язку чи інтернету, звертаються за допомогою до *шептух* та *знахурів*, адже для нативного носія культури Полісся магія все ще залишається живою. Взагалі саме поняття *закрутки* настільки міцно вплетене у жнивварську звичаєвість Правобережного Полісся, що й дотепер є її невід'ємною та знаковою частиною. Видається, що більш ніде в Україні ці повір'я не збереглися у такій кількості, а тим паче не є частиною сучасного побуту аграріїв.

Трактування *закрутки* як засобу зневаження померлих предків або закликання ворожих *чужих мерців* також додатково вказує на давність цих повір'їв, архаїчність уявлень, на які вони опираються.

Слід зазначити, що згадувані явища духовної культури побутують переважно серед місцевого населення, що є вірянами православної церкви. Велика ж кількість представників та послідовників дрібних християнських протестантських церков повністю відкидає всі народні традиції та вірування, знищуючи не лише реліктові явища духовної культури, а й віками встановлений уклад життя поліщуків.

Ще одним чинником, що сприяв зникненню цілих пластів культурного спадку етнофорів, було панування радянської влади, яка безжально і безрозбірно таврувала такими словами як *забобони* та *мракобісся* будь-що, хоч трохи відмінне від пануючої матеріалістичної доктрини. Саме тому доволі багато інформаторів похилого віку, а особливо — колишні колгоспні керівники, і дотепер цураються отриманих від предків вірувань та обрядів.

Список скорочень

АА ДНЦЗКСТК — Аудіоархів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф.

МНАіП — Музей народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького.

АА DNTsZKSTK — Audio Archive of State Scientific Center for the Protection of Cultural Heritage from Man-made Disasters.

MNAiP — Museum of folk architecture and rural life in Lviv named after Klymentii Sheptytskyi.

1. Довженко В.Й. *Землеробство древньої Русі*. Київ: Видавництво академії наук Української РСР, 1961. 267 с.
2. Кузьшин Е.Е., Мандыбура М.Д., Молчанова Л.А. *Земледелие. Полесье. Материальная культура*. Киев: Наукова думка, 1988. С. 104—136.
3. Мойсієнко В. Поліські замовляння. *Древляни: Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. Вип. 1. С. 121—166.
4. Рыбаков Б.А. *Язычество древних славян*. Москва: Наука, 1986. 608 с.
5. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К8/17.
6. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К7/16.
7. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К8/28.
8. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К6/9.
9. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К2/24.
10. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К6/24.
11. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К10/34.
12. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К2/5.
13. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. З. Ципишева, АФ-К3/19.
14. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К4/3.
15. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К3/30.
16. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К5/3.
17. Сержпутоўскі А.К. *Русальная нядзеля. Прымі і забавоны беларусаў-палешукоў*. Мінск: Вышэйшая школа, 2009. 478 с.
18. Шкарбан А. Матеріали з народної медицини Житомирського Полісся. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2 (Овруччина. 1995). С. 211—224.
19. Виноградова Л.И., Толстая С.М. *Залом. Славянские древности: этнолингвистический словарь*. Москва: Международные отношения, 1999. Т. 2. С. 262—263.
20. Виноградова Л.Н., Левкиевская Е.Е. *Народная демонология Полесья*. Москва: Языки славянских культур, 2010. Т. 1. 648 с.
21. Вовк Хв.К. *Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
22. Federowski M. *Lud białoruski na Rusi Litewskiej*. Kraków: Nakład Akademii Umiejętności, 1897. Т. 1. 465 s.
23. Baranowski B. *W kręgu upiorów i wilkolaków*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1981. 328 s.
24. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К12/21.
25. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К12/8.
26. Зеленин Д.К. *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука, 1991. 507 с.
27. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К5/26.
28. Шейнъ П.В. *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края*. Санкт-петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1893. Т. 2. 715 с.
29. Pietkiewicz Cz. *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*. Warszawa: Towarzystwo naukowe warszawskie, 1938. 459 s.
30. Кутельмах К. Полісько-карпатські паралелі в загальноукраїнській календарно-обрядовій сфері. *Народознавчі зошити*. Львів, 2006. № 3—4. С. 328—337.
31. ААДНЦЗКСТК. Ф. Любешів-(VII-VIII)-2015. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д6-10.
32. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володарка-(VI)-2012. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д5-11.
33. *Архів МНАiП у Львові*. Зв-105, 2010 (Ципишев С.І. Звіт про відрядження у Воловецький та Міжгірський райони Закарпатської області). 12 арк.
34. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К3/7.
35. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К9/13.
36. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К3/1.
37. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К9/36.
38. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К4/20.
39. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К4/8.
40. ААДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К6/12.
41. ААДНЦЗКСТК. Ф. Березне-(VII-VIII)-2013. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д10-14.
42. Пархоменко Т. *Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень*. Рівне: Вид. Олег Зень, 2008. 200 с.
43. Жайворонок В.В. *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
44. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К12/1.
45. ААДНЦЗКСТК. Ф. Зарічне-(VII-VIII)-2010. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К4/3.
46. ААДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К8/8.

47. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець-(VII-VIII)-2009. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К4/19.
48. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Камінь-Каширський-(VII-VIII)-2012. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д9-11.
49. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Зарічне-(VII-VIII)-2010. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К3/23.
50. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Камінь-Каширський-(VII-VIII)-2012. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д8-9.
51. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Любешів-(VII-VIII)-2015. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д5-11.
52. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Сарни-(VII-VIII)-2008. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К10/13.
53. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Зарічне-(VII-VIII)-2010. Од. зб. С. Ципишев, АФ-К6/26.
54. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Володарка-(VI)-2012. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д2-9.
55. АА ДНЦЗКСТК. Ф. Березне-(VII-VIII)-2013. Од. зб. С. Ципишев, АФ-Д13-11.
- Serzhputouski, A.K. (2009). Mermaid Sunday. Caprices and superstitions of Belarusians-Paleshukov. Minsk: Higher School, 2009. 478 p. [in Belarussian].
- Shkarban A. Materials on traditional medicine of Zhytomyr Polissia. Polissia of Ukraine: materials of historical and ethnographic research. Lviv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1999. Issue 2 (Ovruchchyna. 1995). P. 211—224.
- Vynogradova L.I., Tolstaya S.M. The hall Slavic antiquities: an ethnolinguistic dictionary. Moscow: International Relations, 1999. T. 2. P. 262—263. [in Ukrainian].
- Vinogradova L.N., Levkivskaya E.E. Folk demonology of Polesia. Moscow: Languages of Slavic Cultures, 2010. T. 1. 648 p.
- Vovk H.V. Studies in Ukrainian ethnography and anthropology. Kyiv: ART, 1995. 336 p.
- Federowski M. Belarusian people in Lithuanian Ruthenia. Krakow: Published by the Academy of Arts and Sciences, 1897. Vol. 1. 465 p.
- Baranowski B. In the circle of ghouls and werewolves. Lodz: Edition of Lodz, 1981. 328 pp.

REFERENCES

- Dovzhenok, V.Y. (1961). Agriculture of ancient Rus. Kyiv: Publications of the Academy of Sciences of the Ukrainian SRU [in Ukrainian].
- Kuzyshin, E.E., Mandybura, M.D., & Molchanova, L.A. (1988). Polesie Material culture. Kiev: Naukova dumka, [in Russian].
- Moisiienko, V. (1996). Polish orders. Drevlyany: A collection of articles and materials on the history and culture of the Polissky region. Lviv: Institute of Folklore of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1996. Issue 1. P. 121—166.
- Rybakov, B.A. (1986). The paganism of the ancient Slavs. Moscow: Nauka, [in Russian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K8/17 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K7/16 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K8/28 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K6/9 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K2/24 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K6/24 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K10/34 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K2/5 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K3/19 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K4/3 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K3/30 [in Ukrainian].
- АА DNTsZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K5/3 [in Ukrainian].
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K12/21.
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K12/8.
- Zelenin D.K. Eastern Slavic ethnography. Moscow: Nauka, 1991. 507 p.
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K5/26.
- Shein P.V. Materials for studying the life and language of the Ruthenian population of the North-West Region. St. Petersburg: Typography of the Imperial Academy of Sciences, 1893. T. 2. 715 p.
- Pietkiewicz Th. The spiritual culture of Polesie Rzeczyckie. Warsaw: Warsaw Scientific Society, 1938. 459 p.
- Kutelmah K. Polish-Carpathian parallels in the all-Ukrainian calendar-ritual sphere. Ethnological notebooks. Lviv, 2006. No. 3—4. P. 328—337.
- АА DNCZKSTK. F. Lyubeshiv-(VII-VIII)-2015. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D6-10.
- АА DNCZKSTK. F. Volodarka-(VI)-2012. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D5-11.
- MNAiP archive in Lviv. Zv-105, 2010 (Tsyypyshev S.I. Report on a business trip to Volovetskyi and Mizhhirskyi districts of Zakarpattia region). 12 sheet.
- АА DNCZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K3/7.
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K9/13.
- АА DNCZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K3/1.
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K9/36.
- АА DNCZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K4/20.
- АА DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Unit collection S. Tsyypyshev, AF-K4/8.

- AA DNCZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K6/12.
- AA DNCZKSTK. F. March-(VII-VIII)-2013. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D10-14.
- Parkhomenko T. Calendar customs and rites of the Rivne region: Materials of field research. Rivne: Ed. Oleg Zen, 2008. 200 p.
- Zaivoronok V.V. Signs of Ukrainian ethnoculture: dictionary-reference. Kyiv: Dovira, 2006. 703 p.
- AA DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K12/1.
- AA DNCZKSTK. F. Annual-(VII-VIII)-2010. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K4/3.
- AA DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K8/8.
- AA DNCZKSTK. F. Volodymyrets-(VII-VIII)-2009. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K4/19.
- AA DNCZKSTK. F. Kamin-Kashirskyi-(VII-VIII)-2012. Unit collection C. Tsyypyshev, AF-D9-11.
- AA DNCZKSTK. F. Annual-(VII-VIII)-2010. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K3/23.
- AA DNCZKSTK. F. Kamin-Kashirskyi-(VII-VIII)-2012. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D8-9.
- AA DNCZKSTK. F. Lyubeshiv-(VII-VIII)-2015. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D5-11.
- AA DNCZKSTK. F. Sarny-(VII-VIII)-2008. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K10/13.
- AA DNCZKSTK. F. Annual-(VII-VIII)-2010. Od. zb. S. Tsyypyshev, AF-K6/26.
- AA DNCZKSTK. F. Volodarka-(VI)-2012. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D2-9.
- AA DNCZKSTK. F. March-(VII-VIII)-2013. Od. zb. C. Tsyypyshev, AF-D13-11.